

Od tanca na hrobe

Norbert Maur

>>> Od začiatku deväťdesiatych rokov až po súčasnosť bolo téme smrti venované nesmierné veľa antropologických štúdií a knižných publikácií. K najdôležitejším smerom v danom období patria predovšetkým interpretatívna a kognitívna antropológia. V ostatných desaťročiach antropologické myslenie bolo do značnej miery formované práve týmito dvoma paradigmami, ktoré výrazne poznamenali aj skúmanie predstáv o smrti či skúmanie pohrebných rituálov. V interpretatívnej antropológii sa kultúrne javy chápu ako texty vonkajšie voči jednotlivcovi. Podľa Clifforda Geertza, jedného z najslávnejších bádateľov tohto smeru, antropológia má byť vedou interpretatívnou, ktorá hľadá významy, a nie vedou experimentálnou, ktorá hľadá zákony. Vysvetlenie konkrétnych kultúr sa teda nepodriaďuje všeobecným pravidlám, ale je sprostredkovaním kultúrnych významov, čiže prekladom. Na interpretatívnu antropológiu nadväzoval postmodernizmus, ktorý sa v antropológii uplatňoval najmä v osemdesiatych a deväťdesiatych rokoch 20. storočia, a to predovšetkým v USA, išlo o široký prúd a jeho zástancovia sa zhodovali v tom, že kultúra nemá stále všeobecné vlastnosti a sociálny život sa skladá z konštruovaných diskurzívnych praktík. V protiklade k tejto paradigme kognitívna antropológia hľadá všeobecné zákonitosti vzťahu medzi kultúrou a ľudským myslením. Pri vysvetľovaní kultúrnych fenoménov sa teda berú do úvahy tak vonkajšie faktory, napríklad materiálne predmety či sociálne väzby, ako i vnútorné myšlienkové procesy, a skúma sa ich vzájomné pôsobenie. Príkladom postmoderného prístupu pri skúmaní smrti je Nigel Barley s jeho prácou *Dancing on the Grave: Encounters with Death* (Tanec na hrobe: stretnutia so smrťou, 1995). Porovnávaním viacerých kultúr prichádza k záveru, že smrť je mnohoznačný jav, pretože človek nemá všade rovnaké sociálne podmienky. Smrť ako sociálny fenomén sa snaží ďalej dekonštruovať empirickými faktami, ktoré mali demonštrovať kontinuitu zomretého človeka. V spomenutom období bola táto idea kľúčovou témou viacerých antropologických štúdií o smrti: viacerí bádatelia sa snažili ukázať, že človek môže pôsobiť v sociálnom živote aj po svojej biologickej smrti, a to prostredníctvom predstáv, ktoré o ňom majú pozostalí. Postmoderná antropológia priniesla so sebou aj mnohé experimenty s textami. Ide napríklad o dialógovú etnografiu alebo autonaráciu; príkladom na ňu je kniha *Fragments of Death,*

Fables of Identity: An Athenian Anthropography (Fragmenty smrti, rozprávky o identite: aténska antropografia, 1995), ktorú napísala grécka bádatelka Neni Panourgiiová. Časť jej knihy tvorí narácia alebo autonarácia; autorka v nej opisuje svoje spomienky na smrť v rodine, predstavy o nebi a o pekľe; venuje sa aj tomu, ako pôsobí grécka identita na konštrukciu pohrebných rituálov. Táto kniha a podobné knihy nemajú jednotnú teoretickú paradigmu, čo však patrí k zámerom daného smeru: nekladie si za úlohu teoreticky zovšeobecňovať, ale ukázať mnohovýznamovosť javu. Tento prístup autorka zdôrazňuje aj analýzou svojej roly antropológa, ktorá stojí v centre jej pozornosti. Teoretický odkaz interpretatívnej antropológie pretrváva vo viacerých prácach až do súčasnosti. V rámci antropológie smrti sa skúmajú viaceré témy: napríklad organizácia a symbolizmus rituálov, sociálna konštrukcia životného cyklu alebo zmena rozličných sociálnych a kultúrnych aspektov v súvislosti so zavádzaním nových technológií v medicíne. K aktuálnym témam patrí skúmanie vzťahu medzi smrťou a socio-ekonomickými faktormi alebo transplantácia orgánov. V tejto oblasti na rozhraní antropológie a medicíny ponúka Margaret Locková ďalší príklad konštruovania smrti. V knihe *Twice Dead: Organ Transplants and the Reinvention of Death* (Dvakrát mŕtvý: transplantácia orgánov a opätovné vynájdenie smrti, 2002) na príklade Japonska a USA ukazuje, že byť mŕtvym nie je niečo až také samozrejmé: aj napriek technickej vyspelosti Japonska mozgová smrť bola až do roku 1997 v tejto krajine neznáma, na rozdiel od USA, kde sa už dlho pokladá za kritérium smrti. Tieto kritériá sú podľa Margaret Lockovej určované nielen biologicky, ale sú výsledkom kultúrnej, historickej, politickej a klinickej konštrukcie. Vplyv Michela Foucaulta je badať aj pri téme využitia symboliky mŕtveho tela na získanie politickej moci. Bádatelka Katherine Verderyová napríklad vo svojej knihe *The Political Lives of Dead Bodies: Reburial and Postsocialist change* (Politické životy mŕtvych tel: opätovný pohreb a postsocialistické zmeny, 1999) opisuje rituál opätovného pochovávania predstaviteľov cirkev v postsocialistickom Rumunsku. Podľa nej sa v tomto rituáli symbolicky vyjadruje sila novonastupujúceho režimu. Kognitívny rozmer nadobúda kniha bádateľiek Elizabeth Hallamovej a Jenny Hockeyovej *Death, Memory and Material Culture* (Smrť, pamäť a materiálna kultúra, 2001). Autorky sa snažia

odpovedať na otázky: Prečo telo a jeho materiálne prostredie zostáva také dôležité pri vytváraní spomienok? Akým spôsobom pozostatky mŕtveho evokujú spomienky? Ako živi udržiavajú vzťah s mŕtvym v západnej spoločnosti? Ukazujú, ako sa zabezpečuje kontinuita so zomretým, a to prostredníctvom materiálneho sveta. V materiálnom svete reprezentácií zostáva aj francúzsky bádateľ Pascal Boyer. Vo svojej knihe *Religion explained* (Vysvetlenie náboženstvo, 2002) sa okrem iného venuje aj závažným otázkam smrti. Uvádza súčasne teoretické vysvetlenia, akým spôsobom si ľudská myseľ reprezentuje mŕtvu osobu. Základom jeho analýzy nie sú explicitné výroky, ale implicitné myšlienkové procesy, ktoré si nemusíme uviedomovať a ktoré do veľkej miery riadia naše konanie a vzťahy s inými ľuďmi. Pascal Boyer poukazuje na to, že všetky pohrebné rituály sú v istom zmysle určené na to, aby sa niečo urobilo s telom mŕtveho človeka. Dôvodom je podľa neho práve to, akým spôsobom pracuje ľudská myseľ. Pri pohľade na mŕtve telo sa totiž v našej myslí aktivujú určité mechanizmy, ktoré predstavujú výsledok dlhého evolučného vývinu. Na jednej strane stále máme očakávania, ktoré súvisia s danou osobou a naša myseľ ich produkuje na nevedomej úrovni – intuitívne očakávame, že tento človek sa bude správať tak, ako sa správal za života, pretože vidíme jeho telo a predovšetkým tvár – ľudia sú totiž vybavení skvelým kognitívnym mechanizmom na rozpoznanie tvári. Na druhej strane mŕtvu je nehybnú, a preto naša myseľ produkuje opačné očakávania – mŕtvu nemá nijaké ciele, a teda sa nespráva ako človek. Naše podvedomé procesy tak vedú k protikladným očakávaniam na nevedomej úrovni. A práve táto nezhoda vyvoláva potrebu istých činností. Mimoriadne podnetná je štúdia o posmrtnom počatí *Making Bad Deaths Good: The Kinship Consequences of Posthumous Conception* (Ako urobiť „zlú“ smrť „dobrou“: dôsledky posmrtného počatia pre príbuzenstvo, 2001), v ktorej bádateľ Robert Simpson poukázal na esencionalizmus prítomný pri vnímaní uchovaných spermií zomretého muža. Aj napriek neprítomnosti muža je spermia v istom zmysle oddelená entita, ktorá má schopnosť sprostredkovať formy sociálnych vzťahov. Pokiaľ je žena takouto spermiou oplodnená, zachováva sa mužove rodinné väzby aj genetický materiál. Doterajšie antropologické poznatky o smrti zhrňuje súborná *Encyclopedia of Death and Dying* (Encyklopédia smrti a zomierania, 2001), ktorú pripravili bádatelia Glennys Howarthová a Oliver Leaman. Svojím interdisciplinárnym zameraním (umenie, medicína, veda, sociálne vedy) odráža súčasný stav bádania o smrti. Všeobecnému prehľadu antropologického štúdia smrti slúžia aj rozličné výbery textov, ktoré bývajú usporiadané do niekoľkých kategórií. Každá z nich obsahuje jeden alebo dva fundamentálne texty z antropológie smrti – od článkov zaoberajúcich sa oddelením sociálnych väzieb, ktoré nadväzujú na tradíciu Roberta Hertz, až po najnovšie problémy spojené napríklad s donáciou orgánov. Všetky uvedené práce sú len príkladmi na to, ako antropológovia uchopili tento jav – príkladmi vplyvných koncepcií a významných pokrokov. Zďaleka však nevyčerpávajú všetky dimenzie súčasného antropologického bádania o smrti, ktoré vedú k novým pohľadom. Rýchlo sa meniace sociálne podmienky a nové poznatky vo vede budú prinášať nové témy a teórie aj v budúcnosti. <<<

Medzi prechodom a odchodom

Miloš Hubina

Antropológovia zvyčajne rozlišujú medzi dvoma typmi buddhizmu v juhovýchodnej Ázii – buddhizmom laikov a buddhizmom buddhistických mníchov. Hlavný rozdiel vidia v tom, že zatiaľ čo mnisi sa usilujú o dosiahnutie nibbány, teda o vyslobodenie z kolobehu znovuzrodení (sansára), cieľom laikov nie je odchod z tohto sveta – vyvanutie, ako znie doslovný preklad slova nibbána, ale lepšie znovuzrodenie. Rozlíšenie medzi mníšskym a laickým buddhizmom nie je absolútne. „Mám strach z ďalšieho znovuzrodenia,“ opísala mi dôvod svojej intenzívnej meditačnej praxe mjanmarská buddhistka. Najmä v Thajsku a Mjanmarsku pôsobia laické náboženské hnutia, zamerané na dosiahnutie konečného vyslobodenia ešte v tomto živote. Oslobodzujúcim nástrojom je meditačná technika. Učiteľmi sú rovnako mnisi, ako aj laici a meditačné centrá sa predhávajú v účinnosti a rýchlosti ponúkaných techník.

Po smrti očakávajú človeka nebeské a pekelné ríše, vtelenia do zvierat, poľutovaniahodných hladných duchov, alebo ďalšie zrodenia v ľudskej podobe. Meditačná technika je prostriedkom, ako ich zastaviť. Kolobeh znovuzrodení je nevyspytateľný a len človek na vysokom stupni meditačnej praxe sa dokáže v zúrivom Mallstróme sansáry pomerne bezpečne pohybovať. Zakladateľ buddhizmu Siddhártha Gautama, známy viac pod prívlastkom Buddha (Prebudený), deklaroval svoje víťazstvo nad smrťou – nibbánu – ako ukončenie kolobehu znovuzrodení a zomieraní, teda ako úplné vyvanutie. Budáha však ponúkol cestu aj tým, ktorí si (z rôznych dôvodov) nevytýčili konečné vyvanutie za svoj cieľ – a to cestu etického života. Jej nastúpenie sa rovná zbieraniam karmických zásluh, ktoré ovplyvňujú ďalšie znovuzrodenia. Je to, akoby sme do balíčka kariet pridali ďalšie esá – neznamená to, že sa nám všetky dostanú do ruky, ale šanca sa zvyšuje. V buddhistickom živote teda figurujú dva druhy smrti. Smrť ako prechod (do iného sveta alebo vtelenia) s možnosťou návratu a smrť ako konečný odchod – vyvanutie. Zatiaľ čo prvá je sraštíplnou súčasťou ľudskej existencie, druhá je jej vysoko ceneným cieľom.

Mníšsky život a sociálna smrť

Mníšsky život je ideálnou formou prípravy na absolútnu smrť. Zároveň však prináša karmické zásluhy a dokonca šancu lepšieho nového zrodenia pre rodičov mnícha. Už vstup do mníšskej obce je istým typom „sociálnej“ smrti. Mnisi zomierajú pre dominantné laické aspirácie: bohatstvo, kariéru a reprodukciu. Sú viazaní celibátom,

nevlastnia žiaden majetok (okrem niekoľkých osobných vecí, ktorých zoznam sa v závislosti od klimatických podmienok trochu mení) a ich život je upriamený na jediný cieľ.

(Teda, aspoň v ideálnom prípade.) Sociálnu smrť symbolizujú aj smútočné zvolania príbuzných počas ordinačného rituálu a biele rúcha budúcich mníchov. Biela farba totiž, okrem symbolu čistoty, je tradične spájaná so smrťou. V Thajsku je dodnes zvykom, že mních asistujúci pri pohrebnom obraze si odnáša kus látky, do ktorej bol nebožič zabalený. Je to pripomienka toho, že mníšske rúcho sa za čas Buddhu šilo z vyhodenej látky, alebo priamo z rubáša.

Videli sme už, že mníšsky život, okrem toho, že je cestou k úplnému vyvanutiu, je aj zdrojom karmických zásluh. Dočasná mníšska ordinácia (zvyčajne počas trojmesačného obdobia dažďov) je v Thajsku dodnes častou náboženskou praxou, aj keď jej význam sa z urbánnych oblastí postupne stráca. Na vidieku však ešte stále môže byť dokonca podmienkou vstupu do manželského stavu. Mníšsky život – pôvodne ideálna cesta k úplnému vyvanutiu – sa takto stáva nielen prostriedkom lepšieho znovuzrodenia, ale aj garanciou sociálnej reprodukcie, keďže dočasná ordinácia tradične robí mladíka morálne „zrelým“, teda schopným manželského života. Uvedené príklady odrážajú potrebu pozorne rozlišovať medzi normatívnym buddhizmom textov a žitým buddhizmom ľudí.

Ako správne zomierať – text a predpis

Ako každé iné náboženstvo aj buddhizmus ponúka spôsob, ako sa vyrovnáť so smrťou a zasadiť konečnosť človeka do trvania sveta.

>>>

Cesta za konečným vyvanutím je vlastne cestou očisťovania mysle od „zákalov“ a pút, ktoré človeka viažu ku kolobehu znovuzrodení. Texty ich vypočítavajú celkovo desať a všetky vyrastajú z troch koreňov všetkého zla: ľnevu, žiadostivosti a nevedomosti.

Vykorenení ich možno prostredníctvom meditačnej techniky vipassaná, čo by sme mohli preložiť ako – zreteľne vidieť alebo rozlišovať. Okrem tejto techniky patrí k buddhističkej meditačnej tradícii aj takzvaná samádhi meditácia. Tá je dedičstvom hinduizmu a v buddhistickom kontexte slúži ako nástroj upokojenia, stabilizovania mysle.

Na ceste za konečným cieľom má len pomocnú úlohu. Špecifické stavy, ktoré samádhi meditácia navodzuje, slúžia len ako objekty jasného videnia druhého typu meditácie: mních sa učí vidieť, že aj tieto exaltované stavy, interpretované často ako kontakt s Absolútnom, sú len dočasnými prechodnými stavmi mysle odsúdenými – ako všetko ostatné – na zánik.

Schopnosť „jasného videnia“ umožňuje odhaliť túto nestálu povahu sveta, vidieť, ako ho my sami utvárame tým, že ho interpretujeme a hodnotíme. A toto oslobodzujúce poznanie zhavuje človeka nevedomosti, žiadostivosti a ľnevu. Objektom jasného videnia nie sú len osobité stavy vedomia, ale aj celkom bežné veci, ktoré práve preto, že sú celkom samozrejme alebo neoddeliteľné od života, unikajú našej pozornosti: počnúc dýchaním a ďalšími automatickými fyziologickými procesmi, cez pohyby tela, končiac rozkladom mŕtveho tela. Pozorovanie jednotlivých fáz rozkladu mŕtveho tela patrí dodnes k tradičnej meditačnej praxi, aj keď, z pochopiteľných dôvodov, už nie je taká frekventovaná ako v minulosti. Všetko toto má viesť k bezprostrednému nahliadaniu dočasnej povahy vecí, pred ktorými myseľ neuhýba do sebaklamov stálosti. V tomto prchavom svete, kde všetko vzniká a v okamihu zaniká, a len ľudská pamäť vytvára zdanie kontinuity a trvania, niet miesta pre večnú dušu alebo Boha sudcu a stvoriteľa.

Meditačná prax je nesmierne komplexnou a subtilnou záležitosťou. Obmedzím sa preto len na niekoľko jej základných charakteristík: pozornosť venovaná smrti nemá viesť k trudnomyseľnosti, ale má byť vecná a analytická. Smútok

paralyzuje myseľ a zastiera schopnosť oslobodzujúceho jasného videnia vecí a vzťahov. Smútok je vôbec karmicky veľmi neblahým stavom.

Smrť ako vyvanutie

Dlhodobý meditačný proces vedie cez niekoľko špecifických stavov. Mohli by sme ich chápať aj ako kontrolné body. Ich prechodom sa človek ubezpečí, že v hmlistej oblasti alternovaných stavov vedomia kráča po tej správnej ceste – ku konečnému cieľu. Štyri najvýznamnejšie z nich menia meditujúceho z „bežného človeka“ na jednu zo štyroch typov „vznešených bytostí“.

Prvým z týchto zábleskov osobitého stavu vedomia sa človek stáva „tým, kto vstúpil do prúdu“, a nastúpi tak nezvratný proces smerovania k nibbáne. Tento človek odstránil tri z desiatich pút: 1. klam Ja-stva (teda presvedčenie, že Ego je niečo viac než vedľajší produkt činnosti mysle); 2. pochybovačnosť; 3. ulpievanie na obradoch a rituáloch. Vďaka tomu sa zrodí už len sedemkrát a žiadne z jeho znovuzrodení už nebude nižšie ako ľudské. Ďalší meditačný postup vedie k oslabeniu 4. a 5. puta: t. j. zmyslovej žiadostivosti a ľnevu. Po tejto zmene nasleduje už len jedno znovuzrodenie pred konečným vyvanutím. Človek sa doslova stáva „tým, kto sa vrátil už len raz“.

Nasleduje konečné odstránenie týchto dvoch zákalov. Človek sa mení na „toho, kto sa už nevráti“, a definitívne sa vyslobodzuje zo sveta ľudí. Jeho ďalšie znovuzrodenie bude vo vyšších sférach existencie: človek sa môže zrodíť ako božská bytosť. Odstránenie zvyšných piatich pút: túžby po existencii v jemnohmotnej sfére, túžby po existencii v nehmotnej sfére, domýšľavosti, nepokoja a nevedomosti predstavuje dosiahnutie náboženského stavu, po ktorom už nenastáva ďalšie zrodenie. Je to konečné vyvanutie. Nibbána.

Ako správne zomierať – ľudia a rituál

Keď sa koncom 19. storočia začal Západ prostredníctvom monumentálnej prekladovej edície Maxa Müllera Posvätné texty Východu zoznamovať s náboženskou literatúrou Ázie, zostal fascinovaný mierou sofistikovanosti týchto náboženských systémov. Intelektuálny rozsah buddhistických textov nie je možné v celej úplnosti previesť do náboženského života bežného buddhistu. To však neznamená, že

>>>

>>> buddhizmus laikov je menej pestrý, menej zmysluplný alebo „nekánonický“. Náboženské správanie, ktoré môže na pohľad stáť voči kánonickému predpisu dokonca v opozícii, môže byť jeho rituálnym prejavom, umiestneným v kultúrnej realite daného prostredia.

Okrem toho buddhistický kánon ponúka aj cestu pre tých, ktorí sa rozhodli pre svetskú, a nie monastickú kariéru. Je to už spomenutá cesta zbierania karmických zásluh a zlepšovania znovuzrodení.

Matrica laického buddhizmu sa tiež často naplňa nebuddhistickými obsahmi, a vytvára tak zložitú interpretačnú sieť významov, pokrývajúcu najsubtilnejšie stránky ľudského života a aj toho, čo je za ním.

Aby bol náš pohľad na rituálnu stránku zomierania čo najkoreknejší a najpresnejší, v nasledujúcej časti textu si budeme všimnúť situáciu na thajskom vidieku, nie v celej juhovýchodnej Ázii.

Smrť ako prechod

Sedem dní trvá nehmotnej zložke človeka, kým si plne uvedomí, že telo je po smrti. Táto nehmotná zložka sa v normatívnom buddhizme nazýva vedomím. Laický buddhizmus síce preberá uvedený technický výraz, jeho chápanie sa však viac blíži predstave „ducha“ animistických náboženstiev juhovýchodnej Ázie. Buddhistické neutrálne „vedomie“ sa tu môže zmeniť na hrôzostrašnú bytosť terorizujúcu okolie, ak jej prechod do iného sveta nie je

ošetrený správnym rituálnym spôsobom. Pohrebné rituály tak majú za cieľ jasne vymedziť deliacu čiaru medzi svetom živých a svetom mŕtvych.

Ak je smrť očakávaná a nevyhnutná, pozostalí sa usilujú, aby myseľ zomierajúceho hola v posledných chvíľach upriamená na karmicky prospešné udalosti jeho života – na obdobie, keď bol ordinovaným mníchom, participoval na významnom buddhistickom rituáli a podobne. Stav vedomia bezprostredne pred posledným vydychnutím je totiž pre ďalšie znovuzrodenie veľmi dôležitý. Po smrti je telo nebožtíka istý čas vystavené v dome alebo v kláštore, pričom sa čaká na deň vhodný na kremáciu. Pokiaľ je telo v dome, všetci sa usilujú správať tak, aby neurazili ducha zosnulého, ktorý sa dosiaľ zdržuje v blízkosti tela, a uľahčili mu prechod do novej formy existencie. Na rozdiel od našich zvyklostí prejavy smútku sa považujú za nevhodné. Ak niekto predsa len nedokáže ovládnuť emócie, ostatní ho decentne vyvedú von z miestnosti, kde je nebožtík. Jeho nárek by totiž mohol ešte viac zmiasť ducha mŕtveho, ktorý si len postupne začína uvedomovať zmenu. (Vystrašený duch mŕtveho by mohol mať tendenciu zostať v dome.)

Keď nadíde čas kremácie, telo je vynesené z domu. Nie dverami, ale oknom, zadným vchodom, dokonca zbúranou stenou. Tento zvyk je opäť súčasťou opatrení, ktoré majú duchovi zabrániť, aby našiel cestu späť a vrátil sa domov. Iný komplex rituálov prenáša karmické zásluhy zo živých – mníchov i laikov – na zosnulého. Synovia alebo vnuci zosnulého bývajú pri tejto príležitosti zvyčajne ordinovaní na mníchov, aby tak pomohli lepšiemu zrodu svojho príbuzného. Spravidla po týždni, či hneď na druhý deň, však disrobujú a stávajú sa opäť laikmi. Po kremácii sa kosti nebožtíka pozbierajú a zakopú v komplexe chrámu. Tam zostávajú istý čas, niekedy až desať rokov, a čakajú na takzvaný konečný pohreb. Počas „liminálneho“ obdobia medzi dvoma pohrební sa duch ešte neinkaroval ani nemá status Ducha predkov. Ten nadobúda až konečným pohrebom. Počas neho sú kosti vykopané a obradní sa povolá duch zomretého na miesto rituálu. Rituál opäť nadväzuje väzby medzi zosnulým

a pozostalými, prerušené prvým pohrebom. V závislosti od svojej karmy potom duch buď odchádza do nebies alebo pekelných oblastí, alebo sa stáva Duchom predkov, ktorý sa zdržuje v dome, bdie nad chodom domácnosti a pomáha jej členom v ťažkých chvíľach.

Odiš, či neodíš?

Tu dochádza k zjavnému stretnutiu kultu predkov a buddhizmu. Prvý predpokladá premenu ducha na Ducha predkov a zachovanie recipročných rodinných väzieb aj po smrti – pozostalí sa starajú o predka, ktorý zostáva v dome, pravidelne mu servírujú potravu a obracajú sa na neho s prosbami o pomoc. Stále ho informujú o dôležitých udalostiach v domácnosti a on je nápomocný pri jej prospešnom chode. Druhý zas neráta s intervenciou vedomia zosnulého do života pozostalých ani so zachovaním rodinných väzieb. Vzťah medzi svetom živých a mŕtvych je jednosmerný – len živí môžu prenášaním zásluh vylepšiť osud zosnulých, ktorí v pekle alebo na nebesiach čakajú na ďalšie znovuzrodenie. Pozostalí im prostredníctvom zásluhotvorných rituálov môžu čas čakania skrátiť. V normatívnej podobe buddhizmu nie je ďalšie znovuzrodenie nijako viazané na pôvodnú rodinu. V žitom buddhizme je zas prítomný súbor obradov, ktoré majú zabezpečiť spojenie „osudov“ ľudí aj v ďalších životoch. V niektorých prípadoch ľudia hovoria o dvoch nehmotných zložkách, z ktorých jedna sa stáva Duchom predkov, kým druhá sa reinkarnuje. Zvyčajne však vzťah dvoch svetónázorov zostáva bez vysvetlenia a tieto dva pohľady na smrť a výhľady na situáciu po smrti koexistujú v bohatom spektre každodenných obradov a rituálov, pretože korešpondujú s potrebami každodenného života. Tie ich v plnej miere oprávňujú.

Kliše o čakrách a karme

Pokúsil som sa ponúknuť pohľad do rozmanitosti, ktorá sa skrýva za slovom buddhizmus, pretože toto slovo u nás, žiaľ, ešte stále evokuje predstavu monolitického, zvláštneho pohľadu na svet, ktorý sa dá vtesnať do niekoľkých kliše o čakrách a karme. Zabúda sa na to, že tak ako

> Miloš Hubina (1969) je religionista a filozof. Vyštudoval filozofiu, doktorát získal na Katedre etnológie a kultúrnej antropológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. V súčasnosti pôsobí na Katedre porovnávacej religionistiky UK. Venuje sa predovšetkým histórii a filozofii buddhizmu v juhovýchodnej Ázii. Absolvoval niekoľko výskumných pobytov v Thajsku.

> Citáty a výroky

> Nevieme si predstaviť vlastnú smrť, a nech sa akokoľvek usilujeme predstaviť si ju, zistujeme že fakticky zostávame živi, v situácii divákov.
> Sigmund Freud

> Človek je bytosť, ktorá pochováva
> Nikolaj Fiodorovič Fiodorov

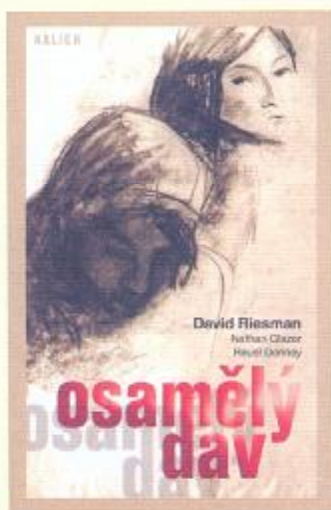
> Smrť a sŕnku sa neďá pozrieť do očí
> François de La Rochefoucauld

> Abrahám alebo nejaký roľník v dávnych časoch zomierať starý a životom nasýtený ( ) Kultúry človek (ines) môže byť životom unavený, ale má životom nasýtený
> Max Weber

> Je absurdné, že sme sa narodili, absurdné je aj to, že zomrieme
> Jean-Paul Sartre

> Telo pôjde do zeme a duša do neba. A zlý človek, vyprávaajú, že do pekla, ale nikdo do pekla nepújde, šeci pôjdeme do neba! Duša ide horé. My neveríme, že ide do pekla. Je horé a len nás navštevuje
> Róm zo Zahoria

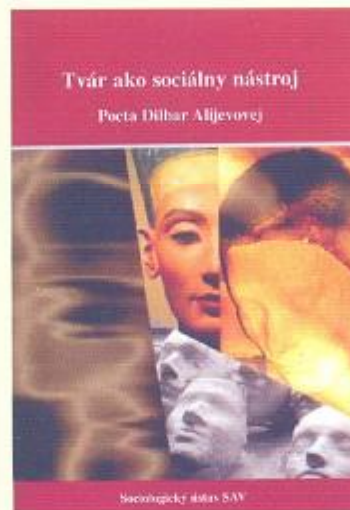
v prípade každého iného náboženstva aj tvorcom, nositeľom a adresátom buddhizmu sú ľudia, nie automaty výrobné linky. Buddhizmus teda nie je mechanicky vykonávaný, ale najmä stále interpretovaný v konaní a myslení. Pokrýva všetky, aj najprívátnejšie kúty ľudského pobývania vo svete. Jedným z tých kútov je aj vyrovnávanie sa s konečnosťou seba, iných aj vecí okolo. Aj na tomto príklade thajského buddhizmu sme mohli vidieť, že rozmanitosť úloh, ktoré v živote zohrávame, a pestrosť pozícií, z ktorých svet interpretujeme, sa prekrýva s pohľadom na ich konečnosť. <<<

> Osamělý dav > Studie o změnách amerického charakteru
> David Riesman v spolupráci s Nathanom Glazerom a Reuelom Denneym
> Kalich > Praha 2007

Osamělý dav sa zaoberá otázkou, ako spoločenský charakter, ktorý prevládá v Amerike v 19. storočí, postupne nahradil charakter odlišného druhu. Keďže Amerika sa v prvej polovici 20. storočia menila zo spoločnosti riadenej imperatívom výroby na spoločnosť riadenú imperatívom konzumu, charakter jej vyššej strednej triedy sa menil od „vnútorne riadených“ k „vonkajškovo riadeným“ ľuďom. Pojmom „spoločenský charakter“ pritom neoznačuje ani osobnosť, ani charakter ako viac-menej trvalé, spoločensky a historicky podmienené usporiadanie pohnutí a zážitkov jednotlivca; definuje ho ako tú časť charakteru, ktorú zdieľajú dôležité spoločenské skupiny. Kniha analyzuje tri ideálne typy charakteru. Tradične riadený človek počítuje pôsobenie svojej kultúry ako jednotného celku, sprostredkované určitou malou skupinou jednotlivcov, s ktorými je v každodennom styku a ktorí od neho očakávajú, že sa bude správať schváleným spôsobom. Vnútorne riadený človek v ranom veku prijal psychologický „gyroskop“ uvedený do pohybu rodičmi a neskôr môže prijímať signály aj od iných autorít; je pre neho charakteristická stálosť. Naproti tomu vonkajškovo riadený človek sa učí reagovať na signály prichádzajúce z oveľa širšieho okruhu, než je okruh jeho rodičov; širšie spoločenské prostredie dŕtavo vníma od útleho veku, je riadený „radarom“. Novému Američanovi teda už veľmi nezáležalo na autorite dospelých, ale bol nesmierne citlivý na reakcie ruvesníckych skupín a na to, čo „predpisovali“ masmédiá. Kniha vznikla na základe skúsenosti autorov so životom v Amerike; ich stretnutia a rozhovory s rôznymi ľuďmi; povolani, ktoré vykonávali; kníh, ktoré prečítali; filmov, ktoré videli; a ich poznania americkej krajiny. Spomínané typy charakteru však už nie sú nevyhnutne typicky americké – v dôsledku industrializácie sa miešajú po celom svete. Nie sú ani navzájom nezávislé – môžu sa meniť v rámci životného cyklu, v dôsledku zmeny životných podmienok jednotlivca. Tým, že český preklad obsahuje aj predhovory k prepracovaným vydaniam knihy z roku 1961 a 1969, ponúka možnosť sledovať, ako autor kriticky reflektuje vlastnú prácu.

Barbara Lášticová

> Tvár ako sociálny nástroj
> Pocta Dilbar Alijevojovej
> Zostavila Zuzana Kusá
> Sociologický ústav SAV
> Bratislava 2007

Doteraz sa v našom geografickom priestore nikto nevenoval ničomu takému, ako je sociológia tváre. Autorka tohto prístupu – Dilbar Alijevojová – uprednostňuje označenie tejto disciplíny skôr ako sociofyzionomika. Asi jediným zdrojom, kde sa dá k základom tohto prístupu zatiaľ dostať, je nedávno vydaný zborník, zostavený práve pri príležitosti výročia Dilbar Alijevojovej, jednej z najinšpiratívnejších osobností sociológie na Slovensku.

Zborník má síce iba niekoľko príspevkov, ktoré sa sociologicky venujú problému tváre a identity, ale pravdepodobne len úvahu na pomedzí štúdie a eseje od autorky tejto disciplíny možno považovať za základný text sociológie tváre na Slovensku. Medzi prispievateľmi, bývalými študentmi a intelektuálnymi spútnikmi Dilbar Alijevojovej, vynikajú štúdie Miloslava Petruska o Švabinského portrète jednej mladej ženy, ktorý má byť nástrojom zobrazenia človeka, no zároveň prvkom deformujúcim spoločenské vedomie, reflexia Jána Bunčáka o úskaliach prorociev Jeana Baudrillarda či úvaha Juraja Schenka o tvári ako fraktáli. Keďže nie všetci autori príspevkov píšú o tvári, zaujímavé sú aj tváre, ktoré do zborníka prispeli. Prínajmenšom z verejnej sféry známa, vyštudovaná sociologička Magda Vášáryová alebo ikona angažovanej sociológie na Slovensku Zuzana Kusá.

Tváre autorov a autoriek textov však nie sú to najpodstatnejšie, čo je potrebné na porozumenie provokujúcej teórie sociofyzionomiky, ktorá je kľúčovým textom. Ako celok je zborník trochu nekoherentným súborom textov, no jadro článkov smeruje vytvárať k otázke, ktorá je asi pôvodnou sociologickou otázkou: Kto je ten druhý, ktorý nás núti premýšľať o svete? A najmä tí, aj spomedzi laikov, ktorí boli často vystavení situácii, že ich tvár zvýhodnila, no najmä znevýhodnila, môžu pri čítaní považovať, či je život naozaj až tak silno riadený osudom, z ktorého nám môže pomôcť možno iba plastická operácia.

Miroslav Tižik

Krv mučeníkov

Attila Kovács

Islam, podobne ako mnohé iné náboženstvá, hlása nesmrteľnosť duše a smrť považuje za nutný, no nie konečný stav. Aj keď smrť pre moslimov nie je konečnou zastávkou, je to predsa len dôležitý milník na ceste vedúcej do raja alebo do pekla. O tom, kam sa veriaci dostane, rozhoduje nielen podoba jeho života, ale aj druh jeho smrti. Najzvršenejšou smrťou je mučenícka smrť. Takáto smrť je kľúčom k nesmrteľnosti. Čo to však znamená – stať sa mučeníkom v islame? Aké sú podmienky a podoby takejto smrti?

V dnešnom svete, keď počúvame o samovražedných útokoch, o atentátnikoch a obetiach, a to najmä z tej časti sveta, ktorú nazývame islamskou, môžu tieto otázky vyznievať banálne. Aj tieto, na prvý pohľad jednoduché otázky si však zaslúžia hlbšie a vyváženejšie odpovede. Pretože ani v samom islamskom svete nevládne zhoda v odpovedi na celkom zásadnú otázku: Kto je mučeník – atentátnik alebo obeť?

Budem sa snažiť trochu priblížiť fenomén mučeníckej smrti – najskôr v islame ako takom, potom špecifickejšie v islamských radikálnych hnutiach.

Začnime etymológiou výrazu mučeník, v arabčine šahíd. Nájdeme tu hneď niekoľko úrovní. Mučeníkom je formálne každý moslim, ktorý bezprostredne pred smrťou vysloví šahádu, teda islamské vyznanie viery. Mučeník vyznáva svoju príslušnosť k islamu slovom, ale aj životom a napokon i smrťou. Mučeníkom je však predovšetkým ten, kto zomrel, keď konal nejakú bohumilú činnosť, teda keď sa podieľal na niektorej forme džihádu. Výraz džihád znamená úsilie a treba ho pochopiť v tom najširšom význame – zďaleka nielen ako ozbrojený boj, a už vonkoncom nie ako ozbrojenú agresiu proti civilistom, ako to interpretujú niektoré radikálne hnutia. Kto vykonáva džihád, ten svojím činom a osudom potvrdzuje zjavenú pravdu. Do tejto kategórie však nepatria len obeť či aktéri ozbrojeného boja. Ale napríklad aj matky, ktoré zomreli pri pôrode, alebo moslimovia, ktorí našli smrť pri vykonávaní svojej náboženskej povinnosti, trebárs počas veľkej púte k mekkskej Kaabe.

Šahíd sa dostáva automaticky do raja. Najväčšou výsadou šahída je však to, že sa do raja dostáva okamžite po smrti (na rozdiel od iných smrteľníkov, ktorí musia počkať až na deň zmŕtvychvstania, keď sa rozhodne o ich ďalšom osude).

Ten, kto je mučeník

Pokiaľ ide o uznanie mučeníctva, islam skúma predovšetkým motiváciu takejto smrti, pričom najdôležitejšie je sebaobetovanie. „Obetovať sa“ v tomto zmysle znamená položiť život za „spravodlivú vec“, teda svojím životom vykúpiť život niekoho iného. To je to, čo robí mučeníka v islame mučeníkom.

No práve motivácia takehoto činu je, aspoň pokiaľ ide o radikálne islamistické hnutia, problematická. Smerodajné a všeobecne rešpektované umiernené islamské autority totiž samovražedné útoky aktivistov niektorých radikálnych islamistických hnutí a skupín – najmä ak sa uskutočnia proti bezbranným civilistom – označujú za samovraždu a popierajú, že by šlo o sebaobetovanie. Naopak, práve obeť považujú za hodné úcty. Radikálni teoretici a, pochopiteľne, autority a vodcovia radikálnych islamistických organizácií však tieto samovražedné akty jednoznačne klasifikujú ako „mučeníctvo“. V dôsledku tejto paradoxnej situácie sa vedú veľmi ostré a živé debaty o mučeníctve a mučeníkoch v samotnej moslimskej spoločnosti. Otázka, koho a za akých okolností možno považovať za mučeníka, zostáva otvorená. Predstavy o mučeníckej smrti pozná islam už od svojho vzniku. Spomínajú sa v Koráne a prvých mučeníkov by sme mali hľadať už

>>>

medzi druhmi proroka Muhammada. Napokon mnoho ďalších precedensov nájdeme z obdobia rozsiahlej politicko-vojenskej expanzie i z neskorších dejín islamu. Počas islamských dejín sa sformovali aj podmienky, ktoré by mal mučeník, respektíve kandidát na mučeníctvo, všeobecne spĺňať. Sú to: odovzdanosť islamu, plnoletosť, slobodná voľba, fyzické a duševné zdravie, schopnosť zabezpečiť rodinu po akte mučeníctva a napokon byť príslušníkom mužského pohlavia – mučeníctvo by mali podstúpiť len muži. Idea mučeníctva má zvlášť významné miesto v šiitskom islame, najmä ak ide o formovanie dnešných predstáv a praxe samovražedných atentátov a vôbec o súčasné názory na mučeníctvo v ideológii radikálnych islamistických organizácií. Šiitske predstavy o mučeníctve sa zakladajú

na tragických osudoch šiitských imánov, ktorí často zavŕšili svoju životnú púť mučeníckou smrťou „na ceste Božej“. Predovšetkým tretí z nich – Husajn, ktorý bol zabitý pri Karbalá v južnom Iraku – sa stal vzorovým modelom mučeníka. Husajn sa v šiitskom islame nazýva „pánom mučeníkov“ a jeho smrť sa pravidelne pripomína 10. deň moslimského mesiaca muharam na sviatok ašúra.

Radikálne operácie

Práve udalosti spojené s islamskou revolúciou roku 1979 v Iráne do veľkej miery oživilí už aj tak hlboko zakorenené predstavy o mučeníctve. Životný príklad glorifikovaných imánov slúžil ako precedens pre mnohých bojovníkov iránskej revolúcie i v podmienkach

iracko-iránskej vojny. Niet preto divu, že neskôr, keď sa iránska republikánska garda aktívne podieľala na vytváraní a výcviku libanonskej šiitskej radikálne islamistickej Strany Božej, teda Hizballáhu, idea mučeníctva sa stala jedným z nosných momentov vojenskej doktríny tohto hnutia. V Libanone zmietanom občianskou vojnou sa metóda samovražedných atentátov stala jedným zo spôsobov, ako „sa vyrovnáť“ technologickej presile nepriateľa. Po vypuknutí prvej palestínskej intifády (všeobecné ľudové povstanie) v pásme Gazy a na západnom brehu sa mnohí aktivisti palestínskych islamistických hnutí ocitli na libanonskom území. Deportácia nežiaducích osôb za hranice Izraela – či už do Jordánska alebo Libanonu – bola totiž jednou zo zaužívaných metód izraelských orgánov, ako čeliť

intifáde. Znamenalo to okrem iného i to, že stovky palestínskych islamistov strávili kratší alebo dlhší čas v Libanone na trovy Hizballáhu, čo výrazne vplývalo na mieru ich inšpirácie radikálnou ideológiou i praxou. Podľa niektorých komentátorov práve palestínski islamisti z libanonského núteného exilu po návrate na začiatku deväťdesiatych rokov minulého storočia preniesli ideu a prax samovražedných atentátov na pôdu radikálnej Palestíny (najmä v podobe radikálnych hnutí palestínskeho islamského džihádu a Hamásu). Takzvané mučenícke operácie nie sú však výlučne palestínskou, libanonskou či iránskou doménou. Objavovali sa všade, kde sa rozpúťali ozbrojené konflikty: v Bosne, v Čecensku, v Afganistane. Hlavný prelom v tomto smere znamenali

11. september 2001 a džihád Usámu bin Ládina. Svet zrazu zažil nápor útokov: vo Veľkej Británii a v Španielsku, aj v moslimskom svete v Saudskej Arábii, v Jemene, v Egypte, v Jordánsku, a najmä v Iraku, kde túto stratégiu rozvinul krajne radikálny teoretik jordánsko-palestínskeho pôvodu – Abú Musa'ab az-Zarqáwí.

Moslimský pohreb

V širšom palestínskom kontexte sa za mučeníka považuje každá moslimská obeť izraelsko-palestínskeho konfliktu. Mučeník je ten, kto zahynul počas vojenskej akcie alebo pri samovražednom útoku („mučeníckej operácii“) proti izraelským civilným alebo vojenským cieľom, v pouličných stretnutiach a demonštráciách či v dôsledku

represie zo strany izraelských orgánov. Zvláštna pozornosť a váha sa pripisuje mučeníkom, ktorí našli smrť v aktívnom boji so zbraňou v ruke. Ako mučeníci – či už boli aktérmi alebo obeťami násilných akcií, majú spoločný osud: moslimský pohreb.

Všeobecne platí, že moslimský pohreb by mal byť čo najjednoduchší a mal by sa konať čo najrýchlejšie od okamihu smrti, spravidla do 24 hodín. Pohreb mučeníka v Palestíne má svoje pravidlá. Na rozdiel od „obyčajného pohrebu“ sa mŕtve telo mučeníkov neumýva, ani sa následne nebalí do posmrtného rubáša. Mučeník by mal byť pochovaný v tom odevu, v ktorom ho zastihla smrť. Nad telom mučeníka by sa nemala konať posmrtná modlitba v mešite. Tieto zásady sa však v palestínskej oblasti

často nedodržiavajú, a to hneď z niekoľkých dôvodov. Jednak mnoho mučeníkov skončí svoju životnú púť v nemocnici, kde ich po smrti automaticky umyjú a zabalia do posmrtného rubáša. Podobne sa za mnohých mučeníkov koná aj posmrtná modlitba v mešite, a to aj v prípadoch, ak telesné pozostatky zomúleho nie sú k dispozícii. Najvýraznejšou časťou pohrebu (aj posmrtného kultu) palestínskych mučeníkov je pohrebný sprievod. Telo mučeníka zabalia do palestínskej

národnej vlajky alebo do vlajky organizácie, ktorej bol členom. (V prípade Hamasu je to zelená vlajka – na nej je bielou farbou napísané islamské vyznanie viery; v prípade palestínskeho islamského džihádu je to čierna vlajka s podobným strieborným alebo zlatým nápisom.) Zabalené telo položia na jednoduché nosidlá a tie potom presúvajú na pleciach rodinných príslušníkov, známych i neznámych, z domu nebožníka (alebo z nemocnice) najskôr do mešity a napokon na cintorín.

Účasť v sprievode a možnosť chvíľu niesť telo mučeníka sa v islame všeobecne považuje za mimoriadne bohumilý čin. Všeobecne platí, že za mŕtvym – najmä keď ide o mučeníka, ktorý by mal mať otvorenú priamu cestu do raja – by sa nemalo veľmi trúchliť a nariekať. V praxi však nie sú zriedkavé ani dramatické scény a demonštratívne prejavy smútku. Pohrebné sprievody mučeníkov majú často špecifický charakter a spravidla prerastajú do demonštrácií

a protestov, počas ktorých sa skandujú politické aj náboženské heslá. Objavujú sa znaky a symboly palestínskeho islamského odboja a prejavuje sa odľanosť a odhodlanie prinášať ďalšie obete. Pohrebné sprievody sa občas konajú aj bez mŕtveho: vtedy, ak telesné pozostatky nie sú k dispozícii, najmä keď ide o prominentného vodcu hnutia. (V prípade Hamasu to boli šejk Ahmad Jásín alebo Abd al-Azíz ar-Rantíší.) Vtedy sa paralelne s vlastným pohrebom konajú aj

symbolické pohrebné sprievody. Hlavný smútočný sprievod sa uskutoční s telesnými pozostatkami mučenika, zatiaľ čo symbolické sprievody sú vlastne demonštrácie vyjadrujúce sympatiu a úctu k zosnulému – tam namiesto nebožtíka nesú prázdne nosidlá zakryté palestínskou národnou vlajkou alebo vlajkou hnutia a s obrazom mučenika. Po skončení sprievodu sa telo nebožtíka položí do hrobu v polohe ležmo na boku, s tvárou obrátenou k Mekke.

V prípade niektorých palestínskych mučeníkov, najmä tých, ktorí zahynuli v boji, sa po pohrebe pozostalým často vypláti „odškodné“ v súlade so zásadami krvnej pomsty. Ide o prastarý arabský zvyk, keď rodina zahitého dostane finančný obnos ako náhradu za člena rodiny či klanu. Pocta mučeníkovi sa však nemeria výškou finančného odškodnenia, ale počtom – spravidla maskovaných – aktivistov hnutia, ktorí tie peniaze doručia.

Posmrtné osudy

Pohreb však neznamená koniec, skôr začiatok posmrtných osudov palestínskeho mučenika. Mučeník a jeho život sa už počas pohrebu glorifikuje. Stáva sa zosobnením ideológie svojho hnutia a idolom pre novú generáciu radikálnych palestínskych islamistických aktivistov. Jeho osobná (telesná) smrť je tak nevyhnutným predpokladom nielen jeho posmrtnej nebeskej existencie, ale aj jeho posmrtnej pozemskej nesmrteľnosti. Okamihom smrti mučeník získava dvojakú nesmrteľnosť: nebeskú aj pozemskú. Ich získanie podmieňuje jediné: mučenícka smrť.

Smrťou sa začína pracovať na tvorbe jeho osobného kultu. Deje sa tak prostredníctvom masívnej spontánnej aj organizovanej propagandy, ktorá využíva všetky dostupné prostriedky nielen v palestínskom, ale aj širšom kontexte, neraz až v celoarabskom alebo celoislamskom.

Prostriedky slúžiace propagande kultu palestínskych mučeníkov môžu byť rôznorodé. Popri verbálnych a písaných materiáloch majú dôležitú úlohu vizuálne a audiovizuálne prostriedky. Palestínske radikálne islamistické organizácie obratne využívajú všetky kanály, ktoré môžu poslúžiť na šírenie takejto informácie: od ústneho podania cez tlač, vizuálne prostriedky, audio a videokazety až k maximálnemu využitiu možností internetu a ostatných informačných technológií.

Životné a posmrtné osudy týchto aktérov „ozbrojeného odporu“ na niektorých palestínskych územiach, napríklad v pásme Gazy, prerastajú až do kultu „mučeníkov“. Tento kult žije najmä prostredníctvom verbálnych a vizuálnych objektov, ktoré majú zachovať pamiatku prominentného člena spoločenstva. Taký človek podľa presvedčenia palestínskych islamistov svojím osudom potvrdil morálne a spoločenské hodnoty, ktoré sa v kontexte islamistickej ideológie vyššie spomínaných hnutí hodnotia ako optimálne a nasledovaniahodné. Smrť mučeníka je nevyhnutnou súčasťou jeho glorifikácie a tí, ktorí sa na tomto procese podieľajú, sú presvedčení o tom, že posmrtným osudom mučeníka nemôže byť nič iné ako dokonalá a bezprostredná blaženosť a šťastie v raji.

Foto > H. Assaf

> **Attila Kovács (1973)** je islamológ a religionista. Študoval na Masarykovej univerzite v Brne, absolvoval ročné študijné pobyty na univerzitách v Budapešti a v Ammáne a ďalšie pobyty v niekoľkých štátoch Blízkeho východu a severnej Afriky. Doktorandské štúdium religionistiky dokončil na Univerzite Komenského v Bratislave, kde v súčasnosti pôsobí ako odborný asistent na Katedre porovnávacej religionistiky. Venuje sa súčasnému islamu, radikálnym islamským hnutiam, najmä ich vizuálnemu prejavu, vzťahu islamu a internetu atď. so zameraním na arabský Blízky východ.

Ars moriendi

Roman Kečka

Človek neskorého stredoveku bol denne konfrontovaný s realitou smrti. Vojny a choroby ohrozovali jeho existenciu. Svetonázorovým rámcom mu bola kresťanská viera, inštitucionálne usmerňovaná cirkvou a duchovenstvom. Podľa dovedejšej praxe kňazi asistovali zomierajúcim a ich príbuzným v ich náboženských potrebách. Zomierajúci sa najprv vypovedal zo svojich hriechov, kňaz mu ich odpustil v Božom mene a na nebeský príhovor Panny Márie, archanjela Michala (podľa tradičnej predstavy bol veliteľom nebeského vojska v boji proti diabolským mocnostiam), Jána Krstiteľa, apoštolov Petra a Pavla a všetkých svätých. Potom umierajúci dostal posledné pomazanie, ktoré bolo spojené s úplnými odpustkami dočasných a večných trestov. Na záver prijal viatikum, teda eucharistiu (telo Kristovo), ako pokrm na cestu do večnosti.

Pri masových epidémiách, keď mor, kiahne či týfus decimovali aj klérus, tento obrad však často nebol možný. Nikto sa nemohol spoliehať na to, že bude mať poruke kňaza, ktorý mu bude pri zomieraní asistovať tromi sviatosťami. Kňazov ani príbuzných často nebolo nablízku aj z jednoduchého dôvodu: kto mohol, pred nákazou ušiel. Zomierajúci (moribundus) tak bol v poslednej hodine života často odkázaný len sám na seba. Musel sa preto naučiť, ako sa správne zomiera.

Posledná hodina

Zomieranie (posledná hodina) bolo pre stredovekého človeka mimoriadne závažným dňaním: od jeho zvládnutia závisel osud po smrti. Podľa bežnej predstavy práve v poslednej hodine anjeli a diabli zvädzali rozhodujúci boj o dušu opúšťajúcu tento svet. Stredoveký kresťan bol presvedčený, že mocnosti temna nasadia celý svoj arzenál, aby zabránili jeho hriešnej duši očistiť sa pred Bohom v tejto poslednej novej chvíli. Predstavoval si to tak, že diabol mu bude ľstivo ponúkať zmyselné a materiálne pôžitky, len aby ho dostal do večného zatratenia v pekle. Teológia hovorila o dvoch Božích súdoch. Dušu najprv čakal individuálny súd v okamihu smrti, keď jej bolo vyúčtované všetko vykonané dobro aj zlo. Potom druhý súd na konci sveta pri všeobecnom vzkriesení všetkých mŕtvych. Tento súd bol biblicky opísaný v 25. kapitole Evanjelia podľa Matúša. Jedinou kategóriou bolo praktické konanie dobra a zla: miera súcitu s hladnými, smädnými, chudobnými, chorými, opustenými a izolovanými. O viere, účasti na bohoslužbách či cirkevnej príslušnosti sa tam nehovorilo.

Nový typ

Uvažovanie kresťana vrcholného stredoveku bolo zamerané kolektívne: myslel na spásu ľudstva, cirkvi, svojej komunity. V období neskorého stredoveku sa však kresťan už intenzívne zaoberal samým sebou – neležal mu na srdci osud ľudstva na konci sveta, ale jeho vlastný osud v nebi, očistiť alebo pekle. V dôsledku ekonomického a intelektuálneho vývoja spoločnosti čeliacej hrozivým epidémiám vznikol v Európe v 15. storočí nový typ náučného spisu: návod, ako správne zomierať – Ars moriendi. Hoci aj dovedy existovali v cirkevnej praxi rituály týkajúce sa zomierania, smrti a života po smrti, nové okolnosti si vynútili ich prepracovanie. Impulz pre vznik manuálu o zomieraní vyšiel z kostnického koncilu (1414 – 1418). Pravdepodobne na žiadosť koncilu neznámy dominikánsky bráter zostavil v roku 1415 dielo Tractatus (alebo Speculum) artis bene moriendi (Traktát – zrkadlo – o umení správne zomierať), ktoré sa zásluhou dominikánskej a františkánskej rehole rýchlo rozšírilo po Európe.

Dlhšia verzia

Dielo Ars moriendi existuje v dvoch verziách. Dlhšia verzia sa v šiestich kapitolách zaoberá modlitbami a rituálmi, ktoré treba používať počas zomierania. Prvá kapitola vysvetľuje pozitíva zomierania a určuje, ako treba utešovať mŕtveho, že smrti sa netreba báť. Smrť nie je koncom života, ale na základe Kristovho sľubu je pre jeho verných prechodom do večnej blaženosti.

>>>

Druhá kapitola hovorí o piatich smrteľných zápasoch, ktoré musí podstúpiť duša zomierajúceho. V dvojiciach pojmov a obrazov sa odvíja smrteľný zápas, ktorý vrcholí v poslednom obraze: vo víťazstve nad diablom a uvedením do večnej blaženosti.

Tretia kapitola je zoznamom siedmich otázok zomierajúceho: má vyznať svoju vieru, olútovať hriechy a rozhodnúť sa pre duchovnú účasť na Kristovom utrpení a smrti. Obsahuje slová útechy zomierajúceho o výkupnej hodnote Kristovej lásky.

Štvrtá kapitola nabáda nasledovať Kristov život a brať si príklad z jeho umierania na kríži a z jeho odovzdanosti do Božej vôle. Sú v nej modlitby za „čistý koniec“ a „večnú kontempláciu Boha ako odmenu za sväté umieranie“.

Piatu kapitola určuje pravidlá správania pre príbuzných a priateľov pri smrteľnej posteli. Zomierajúceho majú posilňovať obrazmi kríža s ukrížovaným Kristom a obrazmi svätých. Aj oni majú ľutovať svoje hriechy, prijať sviatosť (spoveď a eucharistiu) a spísať testament. Šiesta kapitola obsahuje modlitby, ktoré treba odriekať za zomierajúceho. Zomierajúci už sám nedokáže hovoriť, a preto sa prítomní majú za neho modliť modlitby odporúčania, ktorými odovzdávajú (porúčajú) jeho dušu do Božích rúk.

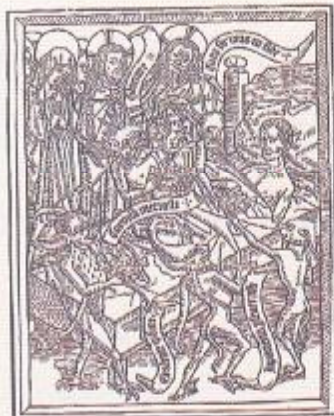
Kratšia verzia

Kratšia verzia *Ars moriendi* je ilustrovaným spracovaním druhej kapitoly dlhšej verzie. Je to príručka, v ktorej na jedenástich vyobrazeniach nebeské a pekelné

mocnosti bojujú o dušu odchádzajúcu z tohto sveta. Táto verzia sa rozšírila v druhej polovici 15. storočia vďaka technike drevorezu, ktorý umožnil vytlačiť zároveň text aj obrázok. Desiat obrazov je rozdelených do piatich dvojíc, v ktorých jeden obrázok znázorňuje diablové pokúšanie a druhý zásah nebeských mocností v prospech zomierajúceho. Posledné vyobrazenie znázorňuje mŕtveho, ktorého duša úspešne vybojovala smrteľný zápas a je prijatá do neba. Zmätení diabli sú zahnaní do pekla.

Kratšia verzia bola dobovým bestsellerom. Niektoré verzie sú spracované tak, že postavy na obrázkoch držia v rukách stuhy s nápismi, ktoré opisujú danú situáciu. Môžeme si tu v krátkosti predstaviť jednu z takýchto verzí, ktorá vznikla v Holandsku okolo roku 1460.

hriešníci: svätý Peter (trikrát zaprel Krista), Mária Magdaléna (kajúca prostitútko, z ktorej Ježiš vyhnal sedem zlých duchov), Pavol (pôvodne prenasledoval kresťanov, no obrátil sa a stal sa apoštolom národov) a kajúci lotor (bol ukrižovaný vedľa Krista a Kristus mu prisľúbil raj). Anjel má v ruke stuhu: „Nezúfaj si ani ty.“ Na zemi leží porazený diabol s nápisom na stuhe: „Tu nikdy nezvítazím.“ Ďalší diabol sa skrýva pod posteľou, trčia mu len nohy a chvost. Obrazy vyjadrujú kontrast vedomia viny a potreby vykúpenia. Moribundus musí uznať svoje hriechy a to mu umožní nepodľahnúť diabľovi.

Netrepezlivosť a trepezlivosť

Tretia dvojica (obrazy 3a, 3b) je kontrastom netrepezlivosť a trepezlivosť. Netrepezlivosť je tretím bojom zomierajúceho. Od zlosti prevrátil stôl, riad sa váľa po zemi. Moribundus obracia svoj hnev aj proti ľuďom

Pokúšenie viery a jej povzbudenie

Prvá dvojica (obrazy 1a, 1b) kladie vedľa seba témy pokúšania vo viere a povzbudenie vo viere. Pochybovanie o pravdách viery, pokúšenia vo viere či dokonca strata viery sa v stredoveku považovali za dôsledok pôsobenia diabla. Prvý boj, ktorý moribundus musel podstúpiť, bol preto boj s pokúšaniami vo viere. Ak by zomierajúci tento prvý boj prehral, jeho duša by podľahla diabľovi. V tejto verzii Ars moriendi diabli držia v rukách stuhy s nápsmi: „Zabi sa! Buď ako pohan! Peklo neexistuje!“ Protikladom pokúšenia viery sú povzbudenia viery. Na obraze sú znázornené najvýznamnejšie postavy kresťanskej doktríny: Boh Otec, Ježiš Kristus, Duch Svätý, Panna Mária, dokonca aj Mojžiš ako znak spojenia so Starým zákonom. Všetci zomierajúceho povzbudzujú,

aby neochaboval vo viere. Anjel drží v ruke stuhu: „Buď silný vo viere.“ Postavy reprezentujúce nečisté sily ležia porazené na zemi. Na ich stuhách sú nápisy: „Sme porazení, Je to márne, Utečme.“ Moribundus tento prvý boj vyhral.

Zúfalstvo a dôvera

Druhá dvojica (obrazy 2a, 2b) sa zaoberá zvládnutím zúfalstva: pokúšanie zúfalstvom a útecha prostredníctvom dôvery. Diabli obšťúpia posteľ a zomierajúceho pripomínajú jeho hriechy: kradol, vraždil, krivo prisahal, prejedal sa, cudzoložil. Jeden z diabľov má v ruke celý register hriechov zomierajúceho. Diabli testujú jeho zmysel pre vinu. Moribundus má stratiť dôveru v Boha a má podľahnúť zúfalstvu. Na druhom obraze zomierajúceho utešujú veľkí bibličtí

v miestnosti, ktorí ho prišli utešovať. Diabol s obrovskými netopierimi krídlami a vyplazeným jazykom sa smeje: „Ale som ho dostal.“ Žena má pre zlostný hnev zomierajúceho pochopenie. Jej stuha hlása: „Pozri, koľko trestov si musel vytrpieť.“ Moribundus však ani v tomto zápase nie je sám. Ako ukazuje šiesty obraz, na pomoci sú mu anjel a najvýznamnejší stredovekí svätci: Barbora (s atribútom veže), Vavrinec (s atribútom roštu), Katarína (s atribútom koleša), Štefan (s atribútom dlaždice), ba sám Boh Otec a jeho syn Ježiš Kristus. Zomierajúci má pochopiť, že trepezlivosť ho uchráni pred očistcovým trestom – čo si vytrpí na zemi, nebude si musieť vytrpieť na druhom svete. Vzorom mu má byť trepezlivosť zomierajúceho Krista na kríži. Aj na tomto obraze diabol kapituluje, nápisy na stuhách hovoria: „Tu sa úplne zbytočne namáham.“

»»» Pýcha a pokora

Stvrtá dvojica (obrazy 4a, 4b) hovorí o napätí medzi pýchou a pokorou. V tomto zápase sa skúša zmysel zomierajúceho pre sebahodnotu. Stredoveká spiritualita sa intenzívne zaoberala kontrastom sebadôvery a potreby odpustenia, správnej miery sebavedomia a vedomia hraníc svojich možností. Na prvom z dvojice obrazov diablo pokúšajú zomierajúceho pýchou: ak doteraz nepodľahol pokušeniam viery, zúfalstva a netrpezlivosti, temné mocnosti vldia možnosť nalomiť človeka pokušením pýchy. V rukách majú tri nádherné koruny a ponúkajú ich zomierajúcejmu. Nápis na ich stuhách hovorí: „Aká úžasne neotrasiteľná je tvoja viera! Akú máš obdivuhodnú trpezlivosť! Všetky tieto koruny si naplno zaslúžiš!“ Dva ďalšie nápisy ho nabádajú: „Môžeš byť pokojne trochu povýšený! Buď predsa trochu pyšný!“ No ani na tomto obraze ho najvyššie nebeské sily neopúšťajú. Boh Otec, Syn, Panna Mária a Duch Svätý stoja pri ňom. Dôkazom, že pokušenie pýchy možno zvládnuť, majú byť postavičky, ktoré stoja pred nebeskými bytosťami – tieto ľudia majú zomierajúceho presvedčiť, že človek nemusí podľahnúť pýche. Druhý obraz z dvojice vyjadruje prevahu nebeských postáv: pri posteli zomierajúceho stoja anjeli a v rukách majú nápis: „Buď pokorný!“ V kúte stojí aj pustovník Anton (s atribútom kríža v tvare T a so zvončekom v ruke); stredoveký kresťan ho považoval

za najväčšieho majstra v boji s pýchou. Aj tento obraz ukazuje porážku diabla: jeden leží porazený na zemi so stuhou: „Som premožený“; a druhý, s grimasou na pokrútenej tvári, drží nápis: „Taktó potrestám pyšných.“ Aby bolo jasné, čo čaká pyšných, v dolnom rohu sú tri postavy v pekle: podľa mníšskej tonzúry je medzi nimi aj jeden mních.

Mamona a odovzdanosť do Božej vôle

Piata dvojica (obrazy 5a, 5b) nabáda zomierajúceho vyjadriť svoj vzťah k materiálnym veciam. Diabli mu pripomínajú, že celý život zhromažďoval majetky a túžil mať čoraz viac – a teraz to všetko musí opustiť. Ak zlyhali predchádzajúce štyri pokusy odhovoriť ho od prípravy na večnú spásu, potom myšlienka na majetok musí tohto chamtivca priviesť na cestu do pekla. Moribundus vidí všetky veci, pre ktoré by sa mal držať pozemského života: dom, vínnu pivničku a stajňu, do ktorej sluha privádza koňa. Navyše sú tu príbuzní, o ktorých sa treba postarať. Dve stuhy hovorí: „Ešte musíš zabezpečiť svojich blízkych! Postaraj sa o svoje poklady!“ Na protilahom obraze stojí anjel s napomenutím na stuhu: „Nebuď chamtivý!“ Druhý anjel zakrýva príbuzných, aby ich moribundus nevidel. Na stuhe čítame: „Nevenuj sa už príbuzným!“ Napravo od posteľe stoja ľudia a ovce, o ktorých sa stará Kristus ako dobrý pastier. Aj výjav Ukrižovaného a jeho matky pod krížom má pripomínať, že aj Ježiš sa na kríži musel rozlúčiť so svojou matkou. Moribundus sa má v tejto chvíli odvrátiť od všetkého a venovať sa iba zomieraniu. Na tomto obraze je už len jediná diabolská postava, ktorá sa pýta: „Čo len teraz urobím?“

Boj je dobojovaný

Na šiestom, respektíve jedenástom obraze (šiesty a jedenásty obraz je totožný) moribundus dobojoval svoj smrteľný zápas. Nie je tu už dvojica obrazov, ale jeden jediný. Dušu zomierajúceho v podobe malej postavičky vedie anjel do večnej blaženosti. Diabli lamentujú: „Prečo

sme si dali tújsť túto dušu?! Zožiera ma zúrivosť! Zúrim od hnevu! Sme zničení a zmätení! Už nemáme šancu!“ Obraz hovorí o šťastnom konci duše, ktorá vybojovala päťnásobný zápas. Interiér miestnosti sa zmenil. Tam, kde pôvodne bola hlava zomierajúceho, je teraz krucifix. Moribundus sa nachádza na opačnej strane obrazu, tvárou obrátený ku krížu. Má zatvorené oči a v ruke drží horiacu sviecu, symbol večného života. Centrom tu už nie je zosnulý, ale biblický výjav ukrižovania: Ježiš na kríži, pod krížom jeho matka a jeho obľúbený učeník Ján. Zomieranie je správne vtedy, ak moribundus sústreďí pozornosť na Krista a jeho kríž.

Význam

Dielo Ars moriendi je prameňom poznávania spiritualita neskorého stredoveku – znázorňuje mentalitu tohto obdobia a ľudské i náboženské očakávania. Zároveň je dôležitým svedkom posunu v náboženskom myslení. Zatiaľčo v 14. storočí ešte bolo nepredstaviteľné, aby niekto zastúpil kňaza v modlení pri mŕtvom, zmenených okolností v 15. storočí spôsobili, že pri zomierajúcich sa smeli modliť aj laici. Používali pri tom cirkvou zostavený manuál. Ars moriendi je tak svedkom procesu prechodu od klerikálnej asistencie k sekularizácii rituálov a modlitieb pri zomierajúcom. Ars moriendi kladie dôraz na individuálne rozhodnutie človeka, ktorý nie je hračkou v rukách Prozreteľnosti, nie je objektom hier Všemohúceho, ale je subjektom svojho osudu. Napriek naliehaniu nebeských i pekelných mocností sa moribundus vo svojom poslednom životnom zápase musí vedome rozhodnúť pre dobro alebo pre zlo. Sám si má zvoliť svoj večný osud. Slobodný súhlas s pokušeniami diabla alebo s ponukami anjelov určuje, či bude spasený v nebi alebo zatratený v pekle.

Ako ars vivendi

Hoci dielo môže na dnešného človeka pôsobiť morbidne, anjelské a diabolské postavičky smiešne a vety na stuhách naivne, nemožno mu uprieť didaktický zámer, ktorý mal človeka ovplyvniť, skôr než nastala jeho posledná hodina. Moribundus na vyobrazeniach nie

> Roman Kečka (1974) je religionista a filozof. Vyštudoval filozofiu a teológiu na Teologickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave a na Teologickej fakulte Gregoriánskej univerzity v Ríme, kde obhájil doktorskú prácu o francúzskom medievalistovi M. Dominiquovi Chenu. V rokoch 2004 – 2006 prednášal na Katedre religionistiky Filozofickej fakulty Katolíckej univerzity v Ružomberku dejiny kresťanského myslenia. V súčasnosti je odborným asistentom na Katedre porovnávacej religionistiky Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, kde vyučuje dejiny judaizmu a kresťanstva. Jeho úžnou špecializáciou je kresťanstvo v 20. storočí.

> Všetky veci sú pominuteľné. Ich povahou je povstávať a znovu zanikať. Objavia sa pred nami a zasa zmiznú. Ako dobre, ak ich dokážeme nechať vytrvať sa navždy.

> Siddhārtha Gautama

> A nehovorte o tých, ktorí boli zabití na ceste Božej. Sú mŕtví! Nie, oni sú živí, no vy to netušíte. > Korán 2:154

> Boh je našim telom. Prorok je našim vodcom, Korán je našou ústavou, džihád je našou cestou, smrť na ceste Božej je víchom našej túžby. > Z hesiel Hamasu

> Narodili sme sa preto, aby sme umreli. Narodili sme sa preto, aby sme stivali. To nie je pravda, nie, to nie je pravda, že sme prišli na zem žiť. Už čoskoro sa premeníme na zelenú trávu: naše srdcia omrádnú, otvorí sa svoje koruny, ach, naše telo je kvetina – rozkvitá a vadne. > Aztécka poézia

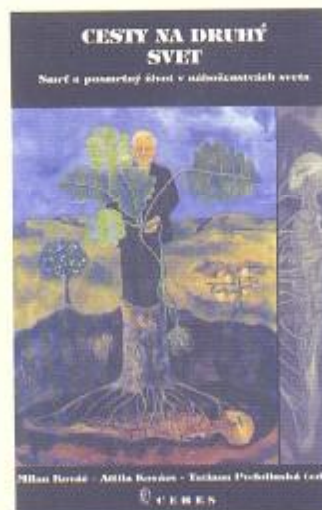
je ani príliš mladý, ani príliš starý. Človek ležiaci na smrteľnej posteli v *Ars moriendi* je asi štyridsaťročný „muž-hocikto“, „človek-milión“. Príručka o správnom umieraní bola všeobecne rozšírená a veľmi populárna, o čom svedčí celý rad prekladov a vydání. Dielo tak úspešne ašpirovalo nielen na učebnicu o *ars moriendi*, ale aj na učebnicu o *ars vivendi* – o umení žiť. Veď vyobrazenia sa netýkali len smrteľného zápasu. Viera, zúfalstvo, netrpezlivosť, pokora a mamona boli témy, ktorými sa človek mal zaoberať dávno pred zomieraním. Viac než o poslednej hodine hovorilo *Ars moriendi*, paradoxne, o aktuálnej hodine ľudského života, a tak cez desivo zaujímavú problematiku zomierania viedlo stredovekého človeka k *ars vivendi* – umeniu žiť s vedomím vlastnej smrteľnosti. <<<

> Pohrebný kancionál Jozefa Macha
> Pramene k tradičnej duchovnej kultúre Slovenska III. > Zostavila Zora Vanovičová
> Prebudená pieseň – nadácia a UET SAV
> Bratislava 1997

Časťou ľudových duchovných piesní, ktoré sú vyraňované na pomedzí folklóru, cirkevného spevu a literárnej tvorby, sú aj pohrebné piesne. Zjívajú v tradičnom spoločensktve mimo cirkevných spevníkov, zachovávané, šírené a variovane v rukopisných odpisoch. Záznamy tohto druhu sú veľmi vzácne. Forma barokových valedícií sa do ľudového prostredia prenášala od 18. storočia a transformovala sa do pololudových žánrov s osobitou poetikou. Odpisy piesní neboli evidované a postupne, ako cirkev presadzovala cirkevné piesne, sa uchovávali v rodinných archívoch alebo sa stratili. Roku 1994 sa do Ústavu etnológie SAV dostal materiál rukopisnej zbierky pohrebných textov a piesní z obce Meder (dnes Palárikovo). V období slovenského štátu bola obec pripojená k Maďarsku, napriek tomu sa zachovala ako slovenská, najmä cirkevné obrady sa odbovali v slovenčine, čomu isto napomohla aj silná tradícia slovenských ľudových duchovných piesní. Kancionál je jedinečný, doteraz najstarší ucelený záznam pohrebných textov a piesní, ktorý poskytuje obraz o živote tohto žánru zviazaného s obradmi a rodinnými obyčajami v jednej lokalite. Autorom odpisu z rokov 1903 a 1905 je roľník Jozef Mach (1878 – 1918), ktorý zomrel v prvej svetovej vojne. Jozef Mach bol vážnym pomocníkom miestneho katolíckeho kňaza vo funkcii takzvaného modlenika, ktorý organizoval a viedol spievanie a modlitby pri zosnulom a pri pohrebe, vyberal želmy, piesne a predspevoval ich. Piesne vyberal podľa veku, pohlavia, sociálneho a rodinného postavenia zomretého. K niektorým piesňam v Machovom Kancionáli sú pripojené a ceruzkou dopísované poznámky, ktoré pri jednotlivých konkrétnych pohrebných situáciách slúžili na variovanie či skraccovanie piesní alebo na vynechávanie drastických opisov smrteľných múk a silno emocionálnych, srdcových lúčení sa s mŕtvym.

Hana Hložková

> Milan Kováč, Attila Kovács, Tatiana Podolinská (eds.)
> Cesty na druhý svet
> Smrť a posmrtný život v náboženstvách sveta > Chronos/Ceres > Bratislava 2005

Je zjavné, že relatívne krátko existujúca porevolučná Katedra porovnávacej religionistiky Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave od svojho zrodenia z iniciatívy a jasnej koncepcie profesora Jána Komorovského dokazuje viacerými kanálmi aktivít nielen opodstatnenosť svojej existencie, ale sústredovaním okruhu odborníkov a osobností či publikovaním základných i objavných prác (vydavateľstvo CHRONOS, časopis HERON) buduje, reprezentuje a garantuje výskum aj medzinárodne i interdisciplinárne miesto slovenskej religionistiky. Do tohto zamerania sa zaraďuje aj zborník z medzinárodnej konferencie *Cesty na druhý svet – Semantika pohrebného ritu*, ktorá sa konala pod záštitou združenia CERES (Central European Religious Studies) ako jeho prvé podujatie, a zborník je prvým vzákom rovnomernej edície vydavateľstva Chronos. Už rozmer problematiky, ktorú zborník pertraktuje, je oveľa širší, než naznačuje názov, a teda mozaika súvislostí spojených s vnímaním smrti, pohrebného ritu a posmrtného života v náboženských predstavách rôznych národov, etník, od seba vzdialených historických období a geografických oblastí je nevyhnutne výberom čiastkových problémov, avšak ich široký záber je vzácnym komplexom uhlov pohľadov, názorov, materiálov, informácií a východísk na komparáciu. Rámec dvadsiatim deviatim príspevkov zborníka dáva odraz filozofických a náboženských názorov a obsahov v špecifikách a osobitostiach konkrétnych obradov a prvkov pohrebných ritov svetových kultúr a eschatológií. Mnohé sa dotýkajú vzdialených oblastí Ázie, Afriky, Ameriky či Polynézie, aj bližších európskych krajín a Slovenska, a rozširujú vnímanie smrti, pohrebu a posmrtného života najnovšími poznatkami orientalistického, antropologického a religionistického bádania. Zborník *Cesty na druhý svet* má rozmer aj bohatý materiál, informatívny, ale aj filozofický, kritický, polemický a teoretický.

Zora Vanovičová

Keď hovoria mŕtvi

Intímna blízkosť smrti sa nám zdá nezdravá. Ale je možné, že kedysi bola zdravšia ako dnes

Kedysi dávno sme si pripomínali mŕtvych, nosili sme im jedlo, aby sa nasytili, a svetlo, aby trafili domov. Dnes sa Halloween dostal ďaleko od svojich pohanských i kresťanských koreňov a duchovia, ktorých si pripomíname, už dávno nie sú duchovia našich mŕtvych.

Tanec nad hrobom

Počas posledného storočia, čo Európania a Severoameričania vytresnili smrť a umieranie zo svojich každodenných životov, sa veľa zmenilo. Na smrť sa pozeráme inde. V televízii sledujeme filmy o masových vrahoch a mnoho scen sa odohráva na patológii, skutočných umierajúcich však nevidáme, pretože sú skrýti za múrmi nemocníc. Ako napísal pred štvrtstoročím vo svojej knihe Zakázaná zóna Michael Leary: výsledkom je, že keď prideme do styku so smrťou, „vyrúťte to ako potlesk v prázdnej sále“. Ale nebolo to tak vždy. Na smrť ľudia čakali doma s rodinou a priateľmi. Úlohou miestnych zien potom bolo umyť a obliecť telo. Pozostali niekedy trávili noc v tej istej miestnosti ako mŕtvy, pretože nemohli ísť nikam inam. V stredoveku bol cintorin nielen miestom pokoja, ale po hroboch sa aj chodilo, jedlo, pilo a niekedy aj tancovalo.

Už prvé kresťanské kostoly sa stavali nad hrobmi mučeníkov, ktorých pozostatky začali ľudia

Tradícia uctievania kostí sa preniesla aj na sekulárnych svätcov, ako bol Galilei.

učtevať. Napríklad jeden list z roku 156 opisuje kosti svätého Polykarpia ako „hodnotnejšie ako drahé kamene a krajšie ako výrobky zlatníkov“.

Sekulárni svätci

Uctievanie ostatkov cirkevných svätcov je dostatočne známe, ale táto tradícia sa preniesla aj na sekulárnych svätcov, ako boli Galilei či Descartes, ktorých kosti sa stali symbolom ich génia. Keď bol Galilei v roku 1737 vo Florencii exhumovaný, aby ho preniesli do došľapnejšieho hrobu, z jeho kostí bolo odobratých niekoľko prstov, zub a stavec, aby slúžili ako relikvie.

Aj keď v roku 1666 exhumovali vo Švédsku Descartesa, aby ho mohli pochovať v rodnom Francúzsku, stráž ukradla jeho lebku a francúzsky veľvyslanec poitalhol jeho pravý ukazovák. Počas Francúzskej revolúcie z niektorých Descartesových kostí vyrobili prstene, ktoré rozdelili „priateľom dobrej filozofie“.

Mýšlienka výroby šperkov z mŕtvych tel sa mezerala čudná ani

ILUSTRAČNÉ FOTO - PSON/PIREDA

India nosili prstene, medailony a ine ozdoby, kde mali ukryté vlasy svojich milovaných mŕtvych.

V čase romantizmu to bola vážna vec. Spisovateľka Mary Shelley zasia tak ďaleko, že si nechala spojilene srdce svojho manžela Percyho Shelleyho, až kým nezomrela.

Podobné prípady neboli zriedkavé. Voltaireovo srdce je stále v parížskej Národnej knižnici a Chopinovo je zaliace v alkohole vo vavarskom Kostole svätého srdca.

Knihy a hospice

Dnes to pôsobí strašidelne a takáto intímna blízkosť smrti sa nám zdá nezdravá. Ale je možné, že niekdajší vzťah k smrti bol zdravší ako ten, čo máme dnes. Napríklad aj preto, že keď sa s ňou stretujeme, nie sme na ňu pripravení.

Ale hoci je smrť stále mimno, začíname jej byť prístupnejší. Od polovice 50. rokov začalo vychádzať rastúce množstvo vedeckej literatúry o smrti, umieraní a smútku. Knihy ako bestseller Mary Roachovej Ako žijú nebožiči či seriály, ktoré sa zaoberajú telami mŕtvych – sa stávajú coraz populárnejšími.

No a napokon, hospicové hnutie čiastočne vytrahlo smrť späť z oblasti medicíny na denné svetlo: doma, v okruhu svojich blízkych dnes zomiera viac Američanov ako v minulosti. Každý v roku 1989 tak zomrel len každý ôsmy Američan nad 85 rokov, dnes je to každý piaty.

Stretnúť sa so smrťou nie je nikdy ľahké, ale možno tohto roku, pri pohľade na deti zo susedstva, poobliekané v strašidelných kostýmoch, stojí za to vrátiť sa ku koreňom Halloweenu a zamyslieť sa nad tými, ktorí tu boli pred nami. Ako už vedeli naši predkovia, je možné, že pripomienka smrti dodá našmu životu zmysel.

© The New York Times Syndicate

Bess Lovejoy je americká spisovateľka. Na budúci rok jej vyjde kniha Zmäšťne osudy slávnych tel.

